

НУЛЬСУФІКСАЦІЯ ЯК СПОСІБ НОМІНАЦІЇ В СХІДНОПОДІЛЬСЬКОМУ АРЕАЛІ

Для дослідника номінаційних процесів важливо з'ясувати принципи, способи і засоби номінації, тобто *як* і за допомогою *чого* здійснюється процес називання тієї чи тієї реалії. Спосіб номінації – це сукупність технічних засобів мови (діалекту), за допомогою яких здійснюється акт номінації тієї чи іншої реалії навколишньої дійсності, прийом реалізації принципів номінації, представленого тією чи іншою мотиваційною ознакою [6, с. 78]. У попередніх наших дослідженнях встановлено, що основними способами номінації реалій тваринництва, бджільництва та рибальства в східноpodільських говірках є семантична трансформація, афіксальна деривація, композитивне словотворення. Мета цієї статті – вивчити особливості такого номінаційного процесу, як нульсуфіксація у різних тематичних групах лексики. Крім авторських словників та архівів, для дослідження залучено регіональні словники Г. Г. Березовської (Березовська) та Л. Б. Поліщук (Поліщук).

Нульсуфіксація чи дезафіксація як номінаційний процес різною мірою охоплює всі досліджувані тематичні групи лексики в східноpodільському ареалі. Г. Л. Аркушин зауважив, що у говірках української мови кількісно найбільше віддієслівних нульсуфіксальних утворень, значно менше відприкметникових [1, с. 305]. Серед репрезентантів досліджуваних нами тематичних груп у східноpodільських говірках відприкметникових утворень не виявлено. Віддієслівні деривати з нульовим суфіксом утворюються від безпрефіксних і префіксованих дієслів шляхом усічення дієслівної основи. Г. Л. Аркушин у західноpodільському ареалі виділяє 9 моделей утворення віддієслівних нульсуфіксальних іменників [1, с. 305].

Матеріал, зібраний у східноpodільських говірках, уповноважує виокремити п'ять типових моделей утворення безафіксних іменників:

1) усічення дієслівної основи та збереження твердого приголосного (ДО + Ø + Ø, тобто: дієслівна основа + нульовий суфікс + нульове закінчення). Виділяємо декілька словотвірних типів східноpodільських утворень:

- назви будівель та їх частин: *склад* ‘приміщення для реманенту’, ‘приміщення, у якому зберігають зерно, зерносховище у колгоспі’; *приклад* ‘приміщення для реманенту’, ‘неопалюване невелике приміщення в житловому будинку або окрема прибудова біля хати для зберігання їстівних припасів, городини’, ‘приміщення для зберігання дров’; *в'ід'іл* ‘відгороджене місце в коморі для зберігання зерна’; *в'ідлиу* ‘жолобок на даху, по якому стікає вода’; *в'ім'с'ік* ‘відгороджене місце в коморі для зберігання зерна’, ‘місце для для молотьби, очищення та просушування зерна’; *вируб* ‘отвір у стіні, яка споруджується, для вікна або дверей’;

- назви процесів: *зам'іс* ‘процес замішування глини, соломи і води’; *роз'ітел* ‘роди корови’; *нос'еу* ‘процес відкладання маткою яєчок в комірці’; *пол'іт*, *пол'от* ‘шлюбний політ матки, процес її запліднення’; *обл'іт*, *обл'от* ‘шлюбний політ матки, процес її запліднення’, ‘вивчення бджолами місцевості’; *зачин* ‘процес відкладання яєчок в комірці’; *зас'іу*, *зас'еу* ‘відкладання яєчок у комірці’; *забрус*, *з'абрус* ‘процес закривання заповнених медом комірок стільника восковими кришечками’; *зглаз* ‘наслання хвороб кому-небудь поглядом’; *нерест*, *неріст*, *нерист* ‘процес відкладання ікри’ та ін.;

- назви одягу та його частин: *в'ідр'із*, *одр'із*, *отр'ез*, *атр'ез*, *отр'ез* ‘кілька метрів тканини на костюм, тощо’; *о'мет*, *об'мет* ‘край кожної з половин одягу, що розгортається спереду’; *розр'із*, *розр'із*, *розр'ез*, *розр'ез*, *разр'ез* ‘розріз внизу спідниці’, ‘вишитий розріз на грудях сорочки’; *вик'іт*, *викот* ‘круглий виріз на одязі для шиї’; *о'пах* ‘край кожної з половин одягу, що розгортається спереду’ та ін.;

- назви рибальського інвентаря та його частин: *боут*, *боут'*, *хрп*, *квок* ‘жердина з порожнистим потовщенням на кінці, якою б'ють по воді,

заганяючи рибу в сіті'; *прох'ід, заход, ўход, ўх'ід* 'звужений вхід верші або ятера'; *пе^uре^uмет, перем'ит, пе^uре^uм'ит, пирі^{el}м'от, пе^uри^lмет* 'перемет, снасть із гачками, яку звичайно ставлять поперек течії річки'; *п'ит^xват* 'рибальська снасть у вигляді сітчастого черпака з довгим держалном, яким підхоплюють і витягають зловлену рибу' та ін.;

- назви знарядь і пристосувань: *засуў* 'ганчір'я, яким затуляють отвір у димоході, щоб зберегти тепло', 'залізний засув, яким замикають двері', 'рухомий металевий пристрій для замикання дверей, воріт, хвіртки'; *зат'вор* 'дерев'яний брусочок, що обертається на забитому в одвірок (стіну) гвіздку (для замикання дверей і т. ін.)'; *затул* 'бляшана закривка отвору печі'; *причал* 'прилітна дошка рамкового вулика' та ін.;

- назви будівельних матеріалів: *рост'вор* 'розчин цементний'; *рошчин* 'біла речовина, що застосовується як засіб для побілки стін, стелі'; *зам'іс* 'суміш глини, дрібної соломи і води, яку замішали коні чи люди'; *отс'еў* 'гранітна крихта' та ін.;

- просторові назви: *прох'ід, прог'ін, прогон* 'вузький прохід між двома сусідніми будинками'; *прог'ін* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля'; *прол'от* 'відстань між предметами'

- назви частин взуття: *п'ід'йом* 'частина взуття, що облягає передню верхню частину стопи', *п'ід'бор, п'ід'б'ір* 'тверда груба набійка на підошві взуття під п'ятою';

- назви продуктів тваринництва: *боўт* 'зіпсоване, засиджене пташине яйце'; *зд'ір, зд'ір, зд'ор* 'сало з нутрощів свині'; *пклад* 'пклад, яйце, яке кладеться в певному місці, щоб курка там неслася';

- назви тварин: *валух, валах* 'кастрований баран'; *оп'рос* 'щойно народжені поросятка'; *над', за'гин* 'худоба дохла';

- назви обрядодій: *вив'ід, вивод* 'обрядодія, коли священик читає молитву над матір'ю після родів, коли вона вперше прийшла до церкви'; *викуп* 'назви обрядів викупляння молоді на весіллі' та ін.;

- назви локусу дії: *'vig'in*, *'vigon*, *'vupas* 'вигін, простора вільна ділянка біля села або в селі, куди виганяють пасти худобу, птицю'; *na'd'il* 'земля, наділена у користування';
- назви прикрас: *za'zim* 'велика металева приколка';
- темпоральні назви: *ob'lo'u* 'час, коли дозволена рибалка'; *l'ot* 'час збору нектару';
- назви продуктів згорання: *ne''re''gar* 'легка пилоподібна сіра маса, яка залишається після згорання чого-небудь'; *chad* 'задушлива отруйна речовина, що йде з печі після неповного згорання палива, жару'; *na'gar* 'осад сажі в комині у вигляді чорної твердої смоли'.

Найбільше зафіксовано безафіксних номенів, утворених усіченням дієслівної основи та зі збереженням твердого приголосного основи, в тематичній групі будівельної лексики. Такі назви входять до різних лексико-семантичних груп: назви процесів, назви будівельного матеріалу, назви будівель та їх частин. Найменше безафіксних іменників такого типу зафіксовано в тематичних групах обрядової лексики.

2) усічення дієслівної основи і закінчення **-a** із збереженням кінцевого твердого приголосного (ДО + Ø + a). Ця група не є чисельною, але в її складі можна виокремити такі словотвірні типи:

- назви знарядь і пристосувань: *za'tula* 'бляшана закривка отвору печі засувка для перекривання димоходу для утримання тепла'; *'zasuva* 'залізний засув, яким замикають двері', 'рухомий металевий пристрій для замикання дверей, воріт, хвіртки'; *n'id''m''kova* 'металева дугоподібна набійка на підборові взуття';
- назви одягу, взуття чи його частин: *'lata* 'шматок тканини чи шкіри, яким зашивають діри в одязі'; *zap'rava* 'задня тверда частина взуття, що охоплює п'яту'; *v'id''loga* 'відвернутий і випрасуваний край на грудях одягу';
- назви рибальського приладдя: *pri'nada* 'блешня, металева блискуча рибка (пластинка) з гачком, яку використовують як принаду для риби';
- назви приміщень: *ot'hozha* 'туалет'; *'zagoroda* 'відгороджене місце у

сараї для свиней’.

3) усічення дієслівної основи і закінчення -и (ДО + Ø + и). За цією моделлю утворені репрезентанти таких словотвірних типів:

- абстрактні назви та обрядові найменування: *пе^lреїми, пи^eреїми* ‘початок пологів’; *зу^lроки, у^lроки* ‘школа, яку наносить іншим людям своїм поглядом людина, якій мати знову дала груди після того, як залучила, одна з причин захворювання дитини’; *ви^lводи* ‘обрядодія, коли священик читає молитву над породіллею через шість тижнів після родів’; *ва^lди* ‘загальна назва дитячих хвороб’ ← *ва^lдити* ‘шкодити’;

- локативні назви: *с^lходи* ‘горизонтальні виступи, перекладки, на які ступають, піднімаючись або спускаючись, похилий із сходами спуск до погребу’; *зап^lлави* ‘підкормлені рибні місця’; *за^lтони* ‘постійні місця з рибою’;

- предметні назви: *от^lлоги* ‘відігнуті краї капелюха’, *в^lім^lходи*, *пе^uрейіди* ‘переїди, недоїдені тваринами залишки грубих кормів’, *в^lім^lходи*, *от^lходи* ‘залишки після добування воску із вощини’.

4) усічення дієслівної основи на м’який приголосний і нульове закінчення (ДО + Ø’ + Ø).

Словотвірні типи зі збереженою м’якістю кінцевого приголосного:

1. Назви продуктів тваринництва: *у^lд’її, у^lдої, на^lд’її, на^lд’її, на^lдої* ‘молоко з гурту корів (овець)’;

2. Назви опредмечених дій: *роз^lдої* ‘доїння корови найперший раз після отелу’; *пе^uре^uдої* ‘процес повторного доїння молока’;

Словотвірні типи із набутим м’яким кінцевим приголосним:

1. Назви тварин: *не^lтил’, не^lт’їл’, не^lт’їл’, не^lтил’, не^lт’їл’* ‘молода корова, що ще не парувалась, корова до одного року, корова, яка ні разу не була тільною’;

2. Назви будівельного матеріалу: *за^lм’їт’* ‘одна з поперечин між стовпами стіни, на які заплітається лоза або прив’язується очерет, щоб потім обмазати глиною’;

3. Просторові назви: *за¹м¹ іт* 'простір між поперечними балками, на яких тримається стеля';

4. Назви обрядів: *с¹повід* 'обрядодія, коли священик читає молитву над породіллею через шість тижнів після родів'; *р¹осніс* 'реєстрація шлюбу в сільраді чи РАГСі';

5. Назви речей: *п¹риуїаз*, *повод* 'мотузка, якою прив'язують худобу на пасовищі'.

5) усічення дієслівної основи і закінчення –і (ДО + Ø' + і). За такою моделлю у східноподільських говірках утворено лише один іменник *п^ер^егач^і* 'перемет, снасть із гачками, яку звичайно ставлять поперек течії річки'.

Отже, такий тип афіксальної деривації, як нульсуфіксація різною мірою охоплює досліджувані тематичні групи лексики в східноподільському ареалі. Серед репрезентантів досліджуваних нами тематичних груп у східноподільських говірках виявлено лише віддієслівні нульсуфіксальні утворення, похідні від безпрефіксних і префіксованих дієслів шляхом усічення дієслівної основи. На матеріалі, зібраному в східноподільських говірках, виокремлено п'ять типових моделей утворення безафіксних іменників. Найбільшу продуктивність виявляють моделі ДО + Ø + Ø (16 словотвірних типів) і модель ДО + Ø + а (4 словотвірні типи), інші моделі або малопродуктивні, або непродуктивні.

Література

1. Аркушин Г. Л. Іменний словотвір західнополіського говору : Дис... д-ра філол. наук: 10.02.01 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. - Луцьк, 2004. – 540 с.
2. Блинова О.И. Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии / О. И. Блинова // Вопросы изучения лексики русских народных говоров. Диалектная лексика. 1971. – Л. : Наука, 1972. – С. 92 – 104.

3. Марчук Н. Й. Способи номінації ожини в говорах слов'янських мов / Н. Й. Марчук // Структура та розвиток українських говорів на сучасному етапі : XV респ. діалектол. нарада : тези доп. і повідомл. – Житомир : АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні, 1983. – с.205 – 206.
4. Поїстогова М. В. Номінаційні процеси у ботанічній лексиці східнополіських говірок : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Поїстогова. – К., 2005. – 23 с.
5. Способы номинации в современном русском языке / [Д. Н. Шмелев, А. Ф. Журавлев, О. П. Ермакова и др.] ; отв. ред. Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1982. – 296 с.
6. Скорофатова А. О. Ономасіологія та лінгвогеографія фітономенів в українських східнослобожанських говірках : монографія / Анна Олександрівна Скорофатова. – Луганськ : Елтон-2, 2009. – 369 с.

Джерела

Березовська – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках / Г. Г. Березовська. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.

Поліщук – Поліщук Л. Б. Структурна організація та географія назв традиційного будівництва в східноподільських говірках: дис... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Г. Г. Березовська. – Донецьк – Вінниця, 2015. – 424 с.

Тищенко – Тищенко Т. М. Східноподільський родильний обряд : лексикографічний і текстовий описи / Т. М. Тищенко. – Умань : РВЦ «Візаві», 2014. – 392 с.

Тищенко Т. М. Лексика бджільництва Східного Поділля. – Умань, 2008. – 90 с.